

Zühd, Şiir ve Dil: İbn Malik ve *el-Maksûr ve'l-Memdûd* Adlı Eseri*

Ahmet ŞİMŞEK**

Asceticism, Poem and Lexicography: Ibn Malik and His *al-Maqsur va'l-mamdud*

Citation/©: Şimşek, Ahmet., Asceticism, Poem and Lexicography: Ibn Malik and His *al-Maqsur va'l-mamdud*, Artuklu Akademi, 2016/3 (2), 79-91.

Abstract: Ibn Malik who lived in 7th century AH in our region that is in southeast of Turkey is wellknown of his “Alfiyya” which is about grammar of Arabic (*al-nahv*). However Ibn Malik alongside with the grammar dealt also with lexicography which is a generally neglected fact. Lexicography focuses on the words of a certain language and their meanings and so it is an important part of linguistic resarchs. When we come to Ibn Malik and lexicography his *al-Maqsûr va'l-mamdûd* is one of his possiple works flashes into mind. In his this work Ibn Malik handles *maqsur* and *mamdud* words in Arabic. The work is composed as a poem and every single couplets of the work comprises two *maqsur* and *mamdud* words together with an ascetic advice to the reader. Thus, Ibn Malik in his this work gathers ascetic, poem, and lexicograph into a single work.

Key words: Ibn Malik, *maqsur*, *mamdud*, lexicography, poem, asceticism.

Atıf/©: Şimşek, Ahmet, Zühd, Şiir ve Dil: İbn Malik ve *el-Maksûr ve'l-Memdûd* Adlı Eseri, Artuklu Akademi, 2016/3 (2), 79-91.

Öz: Hicri 7. yy'da yaşayan İbn Malik bölgemizde (Türkiye'nin güneydoğusu) daha çok nahiv ilmiyle alakalı “Elfiyye” adlı eseri ile tanınan bir âlimdir. Ancak İbn Malik nahiv ilmiyle uğraşmanın yanında lügat ilmiyle de meşgul olmuştur ki onun bu yönü pek fazla bilinmemektedir. Lügat ilmi, belirli bir dile ait söz dağarcığını cem etmeyi vazife edindiğinden oldukça önemli bir alandır. İbn Malik ve lügat ilmi denildiğinde akla gelebilecek eserlerinden biri *el-Maksûr ve'l-memdûd* adlı eseridir. İbn Malik bu eserinde Arap dilindeki maksûr ve

* Bu çalışma 30 Nisan 2016 tarihinde Kadim Akademi Derneği tarafından düzenlenen *Sosyal Bilimler Genç Akademisyenler Sempozyumu 2'* de sözlü olarak sunulmuş tebliğin genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagati ABD, ahmetsimsek@artuklu.edu.tr.

memdûd kelimeleri ele almıştır. Eser manzum bir şekilde telif edilmiştir. Bizim için eseri farklı kılan bir yön ise baştan sona hikmet ve zühd ile dolu nasihatler şeklinde telif edilmiş olmasıdır. Her bir maksûr-memdûd ikilisinin ele alındığı beyit zahidâne bir nasihat içermektedir. Böylelikle İbn Malik bu eserinde zühd, şiir ve dili bir araya getirip mezcetmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Malik, maksûr, memdûd, lûgat ilmi, şiir, zühd.

Giriş

Bir dil için kural ve kaideler önemlidir. Özellikle de Arapça gibi kuralları yoğun bir dilde kural ve kaidelerin ehemmiyeti artmaktadır. Arapçanın çekimli/bükümlü bir dil oluşu sarf ilminin önemini arttırmakta, irab olgusu ise nahiv ilmine özel bir önem atfetmeyi gerektirmektedir. Ancak dillerin en temel hususiyeti, kelimelerden oluşmaları ve bu kelimelerin çeşitli anlamlara delalet etmesidir. Bu durum Arapça için de söz konusudur. Arapça, söz dağarcığı açısından da oldukça zengin bir dildir. Dilin bu boyutuyla lûgat ilmi ilgilenmektedir.

Lûgat ilmi kelimelerin delalet ettiği anlamları konu edinmiştir. Bu bağlamda Arapçanın geçmişte ve günümüzde hazırlanmış birçok sözlüğü bulunmaktadır. Ancak inceleyeceğimiz eser, özel bir kelime türü olan maksûr ve memdûd kelimeleri manzum bir şekilde ele almaktadır. Çalışmamızda İbn Mâlik hakkında genel bilgiler vererek daha önce yapılmış çalışmalara değindikten sonra İbn Mâlik'in *el-Maksûr ve'l-memdûd* adlı eserini inceleyeceğiz. Türkçe literatürde İbn Malik'in bu eseri hakkında yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık. Arapça literatürde yapılmış çalışmalar ise aşağıda ele alınacaktır.

1. İbn Mâlik: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

İbn Mâlik'in asıl adı Cemalüddin, künyesi ise Ebû Abdillâh'tır. Nesebi ise şöyledir: Ebû Abdillâh Cemalüddin Muhammed b. Abdillah b. Malik et-Taî el-Endelüsî el-Ceyyânî. İbn Malik Kurtuba yakınlarındaki Ceyyân'da doğmuştur. Doğum tarihi hakkında bir ihtilaf olmakla birlikte 600/1204 yılı tercih edilmiştir. İspanya'nın fethinden sonra Kurtuba, İşbiliye, Mürsiye bölgelerine yerleşen Tay kabilesine mensup olduğundan Tâî nisbesiyle, Endülüs'ün Ceyyân kabilesinde doğduğu için el-Endelüsî el-Ceyyânî nisbeleriyle anılmıştır.¹ İbn Mâlik, Endülüs'te Sâbit b. Hiyâr (ö. 628), Ebû

¹ Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Taî", *DİA*, TDV, Ankara, 1999, c. 20, s. 169; Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Ta'vîdî ve't-Tashîh Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2008, s. 34-35.

Rezîn el-Külâi², Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Nuvvâr (ö. ?) ve Muhammed el-Merşânî (ö. ?)'den dil ve kıraat dersi almış ve bir süre devrin önemli dil bilginlerinden Ebû Ali eş-Şelevbînî (ö. 645)'nin dil derslerine katılmıştır. Endülüs'teki siyasi istikrarsızlıktan dolayı önce Kuzey Afrika'ya göç etmiş daha sonra hacca gitmiştir. Hac dönüşünde ise Dımaşk'a yerleşmiş, Dımaşk ve Halep'te bulunan Ebu'l-Hasen Alemuddîn es-Sahavî (ö. 643), İbn Hacib (ö. 646), İbn Ya'îş (ö. 643) gibi muhaddis ve dil bilginlerinden de istifade etmiştir. Daha sonra ömrünün sonuna kadar dil ve kıraat dersleri vermeye devam etmiştir. Oğlu Bedreddîn Muhammed (ö. 686), Bedrûddin b. Cemâa (ö. 639), meşhur fıkıh âlimi Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (ö. 676), Alî b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 621) ve İbnu'n-Nehhas (ö. 627) öğrencileri arasında zikredilebilir.³

en-Nevevi *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğa* adlı eserinde onun ilmi kişiliğine dair "Hocamız Cemâluddin b. Mâlik, Allah kendisinden razı olsun, çağımızın dil ve edebiyat konusundaki tartışmasız önderidir..." ifadelerini kullanır.⁴ Geniş ezber birikimi ile tanınmış olan İbn Mâlik, hadisleri sistemli bir şekilde nahiv şevahidi olarak kullanan ilk dil bilgini olmuştur. İbn Mâlik'in dil hususundaki şöhreti Sibeveyhi'yi geçmiştir. Karmaşık nahiv konularını anlaşılır bir hale dönüştürmek suretiyle nahiv öğretimini kolaylaştırmıştır.⁵

İbn Mâlik nahiv, lügat ve kıraat ilimlerine dair birçok eser yazmıştır. Bunlardan nahve dair yazmış olduğu *Elfiyye* ve *Teshîlu'l-fevâid* adlı eserleri büyük bir önemi haizdir. Elfiyye, müellifin İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* ve eş-Şâfiye adlı eserlerinden etkilenerek yazdığı *el-Kâfiyetu's-şâfiye* adlı 2757 beyitlik eserinin hulasası olup asıl adı *el-Hulasâ* dır. *Elfiyye*'nin elliden fazla şerhi yapılmıştır. *Teshîlu'l-fevâid* üzerine de otuzdan fazla şerh çalışması yapılmıştır.⁶ İbn Mâlik 672/1274 yılında vefat etmiştir.⁷

² DİA'da iki ayrı isim olarak zikredilen Sâbit b. Hiyâr ve Ebû Rezîn el-Külâi'nin aynı şahıs olma ihtimali yüksektir. Nitekim Safedi de el-Vâfi bi'l-vefeyât'ında Ebû Rezîn el-Kula'î'yi Sâbit b. Muhammed b. Yusuf b. Hiyâr el-Kula'î şeklinde zikretmiştir (Salahuddin Halil b. Ebik b. Abdillâh es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût, 2000, c. X, s. 291).

³ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, c. XX, s. 169; Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Tashîh Adlı Eseri*, s. 39-44.

⁴ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ty., 3/62.

⁵ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", c. XX, s. 169; Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik el-Ceyyânî, *İkmâlu'l-İlâm bi teslîsi'l-keîlâm*, Thk. Sa'd b. Hamdân el-Ġâmidî, Mektebetu'l-Medenî, Cidde, 1984, s. 23-27.

⁶ Müellifin kendi şerhi olan *Şerhu't-teshil*, İbn 'Akîl'in yazdığı *el-Musâid 'alâ teshîli'l-fevâid* ve Nâziru'l-ceyş olarak meşhur olmuş Muhibiddin Yusuf b. Ahmed'in yazmış olduğu *Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi teshîlu'l-fevâid* adlı şerhler bunlar arasında zikredilebilir.

⁷ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", c. XX, s. 169.

2. Arap Dilinde Maksûr ve Memdûd Kelimeler ve Manzum Eserler

Sonunda zâit ya da vâv veya yâ'dan dönüşmüş bir elif bulunan murab isme maksûr isim, sonunda hemze ve öncesinde zâit bir elif bulunan murab isme ise memdûd isim denmektedir.⁸ Maksûr ve memdûd isimler öteden beri dil bilginlerinin dikkatini çekmiştir. Bu isimlerin müzekkerlik-müenneslik, munsarıflık-gayrı munsarıflık konularıyla iribatlı oluşu, tesniye ve cemilerinin özel durumları bu dikkatin temel saikleri olmuştur.⁹ Bunların yanında bu kelimelerin müzikal boyutu dolayısıyla şiirsel oluşları da bu çalışmalara olan ilgiyi artırmıştır.

Maksur ve medûd kelimeleri ele alan bu çalışmalar el-maksûr ve'l-memdûd olarak isimlendirilmiştir. Birçok dil bilgini bu konuda eser telif etmiş olmasına rağmen İbn Dureyd (ö. 321) ve İbn Mâlik eserlerini manzum olarak telif etmekle onlardan ayrılmaktadırlar.¹⁰ Manzum olması hasebiyle İbn Dureyd'in eseri hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

İbn Dureyd'in *el-Maksûr ve'l-memdûd* adlı eseri, kelimelerin anlam ve lafız durumları dikkate alınarak kaleme alınan yedi bölümlük bir eserdir. Bu eserde 57 maksûr-memdûd kelime manzum olarak ele alınmıştır.¹¹ Eserin ilk beyti şöyledir:

لا تركنن إلى الهوى واحذر مفارقة الهواء

Meyletme aman n'olur hevâya

Ve kalma uzak sakın havaya

Görüldüğü üzere bu beyitte nefsin arzu ve istekleri anlamına gelen hevâ maksûr kelimesi ile hava anlamına gelen hevâ' memdûd kelimesi ele alınmıştır. İbn Dureyd'in *el-Maksûre* adlı sadece maksûr kelimeleri ele aldığı önemli bir eseri daha mevcut olup Hâtîb et-Tebrîzî tarafından şerh edilmiştir.¹²

3. İbn Mâlik'in *el-Maksûr ve'l-memdûd* Adlı Eseri

İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdûd* adlı eserinde yukarıda bahsettiğimiz üzere İbn Dureyd'in yaptığı gibi maksûr ve memdûd kelimeleri tanıtmıştır. O da İbn Dureyd'in yaptığı gibi nesir yerine nazmı

⁸ Mustafa Galâyini, *Câmiu'd-durûs el-'Arabîyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, c. I, s. 79,81.

⁹ Kenan Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", *DİA*, TDV, Ankara, 2003, c. XXVII, s. 454.

¹⁰ Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", c. XXVII, s. 454.

¹¹ Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 47, sayı. 2, 2007, s. 158; Kadri Yıldırım, "Didaktik şiirin Abbâsiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, sayı. 1, 2009, s. 199.

¹² Eser Fahreddin Kabâve tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır (Daru'l-Ma'ârif, 1994).

tercih etmiştir. Bu bağlamda O, her bir mısra da aynı ya da yakın köklerden türemiş biri maksûr öteki memdûd olmak üzere iki kelimeyi kullanmaya dikkat ederek beyitler inşad etmiştir. Tepit ettiğimiz kadarıyla eserin üç baskısı yapılmıştır. İlk olarak Ahmed b. Emin Şinkîti (ö.1331/1913) tarafından 1329 yılında (m.1911) müellifin *el-İ'lâm bi musellesi'l-kelâm* adlı eserinin sonunda ek olarak basılmıştır. İkinci baskı, 2002 yılında eser üzerine eş-Şeyh Seyyidî el-Muhtâr el-Leknî el-Şinkîti (ö.1226) tarafından yazılan *Fethu'l-Vedûd şerhu'l-Maksûr ve'l-mevdûd* adlı şerh içerisinde yapılmıştır. Bu şerh, lugavî bilgilerin yanında metnin anlamına dair açıklamalar da içerdiğinden uzamıştır. Üçüncüsü ise Ammâr İbn Humeysî tarafından, şerh edilerek basılmıştır. Eser Dâru İbn Hazm tarafından yayınlanmıştır. Şerhte daha çok lügavî açıklamalar ve beyitlerin genel anlamlarıyla yetinilmiştir. Dâru İbn Hazm baskısında manzume 166 beyitten oluşmaktadır. Bunun ilk 10 beyti mukaddime olup geri kalan beyitleri ise maksûr ve memdûd kelimeleri konu edinmektedir. Eser tavîl bahrinde yazılmıştır.

İbn Mâlik'in bu eserini farklı kılan en önemli özelliği kanaatimizce dili öğretirken nasihatlerde de bulunmasıdır. Bu da son tahlilde, İbn Mâlik'in dili iyi insan olmanın aracı olarak gördüğünü göstermektedir. O, bu hususu her bir beytin içeriğine eklediği zahidâne nasihatlerle gerçekleştirmiştir.

Eserin bir başka önemli özelliği de İbn Mâlik'in şekli bir ilim olarak nitelendirebileceğimiz nahiv ilmiyle iktifa etmeyip lügat ilmiyle de meşgul olduğuna işaret etmesidir. İbn Mâlik'in daha çok *Elfiyye* adlı manzum nahiv eseriyle biliniyor olmasına rağmen lügat ilminde de önemli eserler¹³ vermiş olması, onun lügat ilmine atfettiği önemin bir göstergesidir. Her ne kadar eser özel bir kelime grubunu ele alıyor olsa da İbn Mâlik'in lügat ilmine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

İbn Mâlik *el-Maksûr ve'l-memdûd* adlı eserine hamdele, salvele ve ashab-ı kirama övgü ile başlar:

بدأنا بحمد الله فهو سناء وللنطق منه بهجة وبهاء

Allah'a hamd ile başladık; hem o izzettir;

Hamdı nutuk kim yücelik ve behçettir.

وأهديت مختار السلام مصليا على المصطفى الموحى إليه شفاء

Ve hediye ettim salat ve selam en seçkininden;

¹³ *el-İ'lâm bi müsellesi'l-kelâm, İkmâlu'l-i'lâm bi teslîsi'l-kelâm, el-Elfâzu'l muhtelifi fi'l-me'ânî'l-mu'telifi* adlı eserleri bu meydana zikredilebilir

Şifa vahyedilen Mustafaya Rabbinden.

وبالآل والأصحاب تثبت مثنيا بخير الثنا إذ هم به جدراء

Hem âl ve ashabını överim saniyen;

Güzeline layıktır onlar; övgünün en...

İbn Mâlik giriş bölümüne eserin yazılma sebebini, ehemmiyetini ve ismini anlatarak devam eder:

وبعد فإن القصر والمد من يحط بلفظيهما تستسنه النبهاء

Kim ki kasrı ve meddi anlarsa;

Onu yüce görür kişi bunu anlarsa...

له تحفة المودود تسمية فقد تأتى بهذا المراد جلاء

Tuhfetu'l- Mevdûd'tur onun ismi hem;

Tamam oldu muradımız; kalmadı müphem.

Beyitte geçtiği üzere İbn Mâlik eserini *Tuhfetu'l- Mevdûd* olarak isimlendirmiştir. Ancak maksûr-memdüd kelimelere dair yazılmış eserler, özel isimlerine bakılmaksızın, "el-maksûr ve'l-memdüd" olarak adlandırılı geldiğinden onun da eseri *el-Maksûr ve'l-memdüd* olarak şöhret bulmuştur.¹⁴

84

İbn Mâlik giriş bölümünden sonra maksûr ve memdüd kelimeleri lafız ve mana açısından bir birleriyle olan benzerlik ve farklılıklarını esas alıp 16 bölüme ayırarak inceler. Lafız ve mana dikkate alınarak yapılan bu tasnif sonucu elde edilen her bir maksûr-memdüd türünü ayrı bir maksûr-memdüd formu olarak niteleyebiliriz. Çalışmamızın temel gayesi eseri tanıtmak ve çeşitli yönlerine dikkat çekmek olduğundan söz konu eserin ilk iki bölümden örnekler vererek bu örnekleri incelemekle yetineceğiz:

3.1. İlk Harfleri Meftûh Olup Anlamları Farklı Olan Maksûr ve Memdüd İsimler

Bu iki maksûr ve memdüd kelimenin lafzi açıdan tek farkı birinin maksûr diğerinin ise memdüd olmasıdır. Bu tür kelimelerde anlam ise maksûr veya memdüd olmaya bağlı olarak değişmektedir. Bu maksûr-memdüd ikilisi Arapça'da sıkça rastlanılan maksûr-memdüd formlarındandır. Manzumede en çok yer işgal eden maksûr-memdüd formu budur. Bu kısım 47 beyitten oluşmaktadır. Bazı örnekler vermekle yetineceğiz:

¹⁴ Demirayak, "Maksûr ve Memdüd", c. XXVII, s. 454.

أطعت الهوى فالقلب منك هواء قسا كصفا مذ بان عنه صفا

Uydun hevana; kalbin oldu hebâ;

Taş kesildi; uzak kalınca ondan safâ.

Beytin ilk mısrasında geçen hevâ kelimesi maksûr olup nefsin arzu ve istekleri, hevâ kelimesi ise memdûd olup hava anlamına gelmektedir. Ancak bu beyitte “وَأَفْنَدْتُهُمْ هَوَاءً”, “...kalpleri de bombostur”¹⁵ ayetinde olduğu gibi “فارغ” (boş) anlamında kullanılmıştır. Ayrıca hevâ’ kelimesi müfred ve cemi için ortak olarak kullanılmaktadır.¹⁶ İkinci mısradaki geçen ve maksûr olan safâ kelimesi kaya anlamına memdûd safâ’ kelimesi ise saflık, berraklık anlamlarına gelmektedir.¹⁷

ورمت جدا ما إن يدوم جداؤه وسيان فقر في الثرى وثرءاء

Peşinde koştun malın mülkün; verse bari fayda;

Fakirlik-zenginlik; aynıdır bu diyarda hep oysa...

Birinci mısradaki geçen maksûr cedâ kelimesi karşılıksız verilen mal, bağış, kuşatıcı yağmur anlamlarına, memdûd cedâ’ ise fayda, menfaat anlamlarına gelmektedir.¹⁸ İkinci mısradaki geçen maksûr serâ kelimesi yeryüzü, toprak, serâ’ kelimesi ise zenginlik anlamına gelmektedir.¹⁹ Şinkitî yeryüzünden kastın kabir olduğunu ifade etmiştir.²⁰

ولو في الملا رمت الملاء حلت في رجاء إذا ما صح منك رجاء

Ararsan çölde bile bulursun varlık;

Olur o çöl sana bir gün, elbet mezarlık.

Muhtâr Şinkitî melâ kelimesini zenginlik melâ kelimesini ise eşraf olarak açıklamıştır. Bu bağlamda ilk mısraı, “zengin olman halinde eşraf ile beraber olmayı talep edersen buna ulaşabilirsin” olarak yorumlamıştır.²¹ Ancak zühdü salık veren bir eserde zenginliğin ne zaman elde edilebileceği veya zenginlerle hangi durumda arkadaş olunabileceğinin anlatılması uzak bir ihtimal olduğundan bu yorum uygun gözükmemektedir. İkinci beyitteki recâ kenar, recâ’ ise ümit anlamına gelmektedir. İbn Emin eş-Şinkitî ise melâ kelimesini geniş arazi, çöl, melâ’ kelimesini ise zenginlik olarak

¹⁵ İbrahim, 14/43.

¹⁶ Muhammed b. Mukrim b. Manzûr, el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-'Arab*, Dârü Sâdir, Beyrut, 1994, c. XV, s. 371.

¹⁷ Ammâr, İbn Humeysi, *Şerhu Nazmi'l-Maksûr ve'l-memdûd*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2006, s. 11.

¹⁸ Muhammed b. Yakûb el- Firâzâbâdî, *el-Kâmûsu'l muhîd*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2011, s. 201.

¹⁹ İbn Humeysi, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, s. 12.

²⁰ Muhtâr eş-Şinkitî, *Fethu'l- Vedûd Şerhu'l Maksûri ve'l memdûd*, Kahire, 2002, s. 57.

²¹ Şinkitî, *Fethu'l- Vedûd*, s. 62.

açıklamıştır.²² Bu bağlamda beytin ilk mısraının “çölde dahi olsan zenginliği; dünyayı ararsan bulursun” anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Humeysi de beytin ilk kısmını bu şekilde anlamıştır. Ayrıca “recâhu” kelimesindeki zamirin “melâ”ya raci olduğunu düşünmüş olmalı ki ikinci mısraı “dönüşün çölün bir kenarı olacaktır; yani öldükten sonra çölün bir kenarına gömülürsün” şeklinde yorumlamıştır.²³ Şu halde beytin “إذا ما صح منك رجاء” kısmı bir i’tirâziye cümlesi (ara cümle) olarak düşünülmüş olmalıdır.

كفى بالفنا قوتا لنفس فناءها قريب ويكفيها صرى وصرء

Yeter faniye azık olarak fena²⁴;

Yeter en edna içecek bile ona.

Fenâ, “inebu’s-sa‘leb (it üzümü²⁵)” adında bir bitkidir.²⁶ Muhtar eş-Şinkiti “fenâ”nın ekmek kırıntısı anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁷ Ancak müracaat ettiğimiz eserlerde kelimenin bu anlamına rastlamadık. Fenâ’ ise yok olmak anlamına gelmektedir. İkinci mısradaki serâ kelimesi çok beklediğinden dolayı tadı değişmiş süt ve uzun zaman bekletilmiş su anlamına; serâ’ kelimesi ise Ebu Cehil karpuzu anlamına gelmektedir.²⁸ Muhtar eş-Şinkiti beyti şu şekilde yorumlar:

Fani hayat, en güzel yiyecek ve içeceklerle gerçekleştiği gibi pek de leziz olmayan yiyecek ve içeceklerle de gerçekleşebilir. Zira yiyip içmekten maksat bünyenin sağlam bir şekilde ayakta durması ve ibadet için güç kazanmasıdır. Bu da zikredilen yiyecek ve içeceklerle gerçekleşebilecek bir şeydir. Ayrıca bunlarla iktifa eden daha fazlasından mesul olarak hesaba çekilme ve bu nimetlere şükretme külfetinden de kurtulmuş olacaktır. Vakıa, şükreden çok azdır. Bunun yanında mezkûr nimetlerle iktifa etmek nefsin aşırı isteklerinden korunmaya, alışkanlıklardan ötürü nefsin arzularının irtifa kazandığı bir zamanda nefsin yularını elinde tutmaya ve Resuller’in ahlakıyla ahlaklanmaya vesile olacaktır.²⁹

²² Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik el-Ceyyânî, *el-Maksûr ve'l-memdüd* (el-İ'lâm bi musellesi'l-keâm içinde), Thk. Ahmed b. Emin eş-Şinkiti, Mektebetü'l-Medenî, Cidde, 1984, s. 247.

²³ İbn Humeysi, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 13.

²⁴ “Fenâ”, Arapça aslı kast edilerek kullanılmıştır.

²⁵ Bkz. Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, hzr. Mustaf Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, c. V, s. 5928.

²⁶ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2012, s. 824; Firûzâbâdi, *el-Kâmus*, s. 1015.

²⁷ Şinkiti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 69.

²⁸ Firûzâbâdi, *el-Kâmus*, s. 738, 1015.

²⁹ Şinkiti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 74.

Şinkîti, nefsin fani olmayıp baki olduğunu fani olanın beden olduğunu belirterek İbn Mâlik'in nefsin faniliğinden maksadının dünya nimetlerinden ayrılmak olduğunu ve bu yüzden mazur görüleceğini belirtir.³⁰

رزقت الحيا كن للحياء ملازما فبعد الجلا يخشى عليك جلاء

Terk etme hayâyı verilmişken sana rahmet;

Saçlardan sonra, senin gitmeden korkulur; aklet!

Hayâ kelimesi yağmur anlamına, hayâ' kelimesi ise ar, hayâ anlamına gelmektedir. İkinci mısradaki geçen celâ kelimesi başın ön kısmındaki veya yarısına kadarki saçın dökülmesi, celâ' kelimesi ise bir yeri terk etmek anlamına gelmektedir.³¹

أيا ابن البرى استحضر براء من الدنيا فشبهه العفا الملقى عليه عفاء

Ey toprağın oğlu hazırlan! Bir kopuş var dünyadan;

Farkı yok dünyanın, üstüne toprak saçılmış bir sıpadan

Beyitte geçen berâ ve 'afâ' kelimesi toprak anlamına, berâ' kelimesi teberrî etmek, 'afâ kelimesi ise sığa anlamına gelmektedir.³² Başına toprak saçılmış sıpadan kasıt cifedir. Dünya, cifeye benzetilmiştir. Zira sığa, ancak terk edilince toz toprak içinde kalır.

وبعد العرى سكنى العراء فكل ذي نسى هالك لا يغرنك نساء

Güzel avlulardan sonra dışarlarda yatmak var!

Aldatmasın ötelenme; her canlı için ölüm var!

Beyitte geçen 'arâ kelimesi avlu, 'arâ' kelimesi açık alan, dışarı, nesâ kelimesi siyatik ve nesâ' kelimesi ise öteleme, tehir anlamlarına gelmektedir.³³

فجد بالفضا واغش الفضاء ولا تكن دوى فائق المويقات دواء

İnfak et korkma! Ol cömert insanlardan.

Şifadır ahmak olma! Korun büyük günahlardan.

³⁰ Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 80-81.

³¹ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 179-180; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmus*, s. 233, 341.

³² İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 248; Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 105-107; İbn Humeysî, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 14.

³³ İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 249; Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 115-117; İbn Humeysî, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 14-15.

İlk mısradaki fedâ kelimesi bol ikram, fedâ' ise geniş arazi anlamına gelmektedir. İkinci mısradaki devâ ahmak, devâ' ise ilaç anlamına gelmektedir.³⁴

كأن الوری والموت نسي وراءهم ذوات الأبی قد حازهن أبناء

Sanki nisyana terk etmiş ölümü insanlar.

Sanki başları ağrılı, şaşkına dönmüş hayvanlar.

İlk mısrada geçen verâ kelimesi halk, verâ' ise arka, geri anlamlarına gelmektedir. İkinci mısrada geçen ebâ, deve yavrusunun süttten bıkip tiksini ve keçinin yaban keçisinin sidiğini koklamasından hasta olması anlamlarına, ebâ' ise hasır otu ve kamyş anlamlarına gelmektedir.³⁵ Muhtâr eş-Şinkîti ise ebâ' kelimesinden maksadın hayvanların başında oluşun bir ağrı, ebâ kelimesinden ise yemek borusu olduğunu belirtmiştir.³⁶ Her halükarda insanların vurdumduymazlığı ölümcül bir hastalığa tutulmuş hayvanın durumuna benzetilmiş olmaktadır. Vakıa beytin anlamı ancak kelimeler bu şekilde yorumlanınca ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle nâzım da bu manaları kastetmiş olmalıdır.

3.2. Anlamları Farklı İlk Harfi Meftûh Maksûr İsim ve İlk Harfi Meksûr Memdûd İsim

Bu tür kelimelerden birinin maksûr diğzerinin memdûd olmasının yanı sıra anlamları ve ilk hareketleri de farklıdır. Bu formdaki maksûr-memdûd ikilisi de Arapçada sıkça rastlanan bir formdur. Manzumede ikinci olarak en çok yer alan maksûr-memdûd formu olup 30 beyitten oluşmaktadır. Ancak iki beyit Muhtâr eş-Şinkîti ve Ahmed b. Emin Şinkîti tarafından zikredilmemiştir. Zikredilmeyen bu iki beyit de bu bölümdeki ilk beyitteki maksûr-memdûd ikilisini içermektedir.

طلاً وطلاء دع ولا تصحبين لعی فإن نفوس الأشرهين لعاء

Bırak ceylanı ve bırak bağını.

Ve köpek nefisli açgözlü insanları...

Beyitte geçen talâ kelimesi her şeyin küçüğü, ceylanın yavrusu veya doğduğu anda ceylan anlamlarına gelmektedir. Tilâ' ise "talâ"nın ayaklarının bağlandığı bağ anlamına gelmektedir. Le'â açgözlü insan

³⁴ İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdûd*, s. 249; Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 144; İbn Humeysi, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdûd*, s. 15-16.

³⁵ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît*, c.VI, s. 5620.

³⁶ Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 144.

anlamına gelmektedir. Li'â' ise le' ve kelimesinin cemi olup açgözlü köpek anlamına gelmektedir.³⁷ Beyit açgözlü insanlarla beraber olmamayı öğütlemektedir.

وإن صدی من لا صدء له أذى وإن العرا باللهو فيه غراء

İdâre bilmeyenin sedâsı ezâdır;

Nefse meftunluk bil ki hebadır.

Sedâ, yankı, sidâ' idare etme, ğerâ ve ğirâ' ise meftun olmak anlamında "ğeriye" fiilinin mastarıdır.³⁸

أخا الدين أولى بالإخاء فذا ندى أجه إذا ما كان منه نداء

Din kardeşin evladır kardeşliğe kerim.

Gelince ondan bir çağrı; cevap ver derim.

Eh, kardeş, ihâ' kadeşlik, nedâ cömertlik, nidâ ise çağrı anlamına gelmektedir.³⁹

Sonuç

İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdüd* adlı eserinde önemli miktarda maksûr-memdüd ikilisini özelliklerine göre bölümlere ayırmış ve beyitlere ustaca yerleştirerek tanıtmıştır. Bunun yanında okuyucuya zahidane hatırlatmalarda bulunmuş ve dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapmıştır.

Günümüz Arapça öğreniminin/öğretiminin temel problemlerinden birinin bu dilin kelimelerine yabancılık çekmek olduğu göz önüne alındığında İbn Mâlik'in *el-Maksûr ve'l-memdüd*'u gibi kelimeleri inceleyerek öğretmeyi hedef alan metinlerin önemi daha çok anlaşılmaktadır. Bu

³⁷ Firûzâbâdi, *el-Kâmus*, s. 811, 1179; Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 302; İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 260; İbn Humeysî, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 38-39.

³⁸ Şinkîti, *Fethu'l- Vedûd*, s. 307; İbn Mâlik, *el-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 261; İbn Humeysî, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdüd*, s. 40.

³⁹ İbn Humeysî, *Şerhu'l-Maksûr ve'l-memdüd*, s.40. Burada, İbn Mâlik'in haramdan sakınmak hususunda titiz davranmanın ötesinde, çoğu zaman helali dahi ötelemeyi ihsan eden zühhd anlayışının, haramın bu denli tervîç edildiği bir vasatta salık verilebilecek bir zühhd anlayışı olamayacağı kanaatimizi de belirlemek isteriz. Kanaatimizce günümüzde zahid, haramdan sakınmayı salık vermek hususunda gösterdiği hassasiyeti helali tervîç etme hususunda da göstermelidir. Bu düşüncelerimize bağlı olarak söylemiş olduğumuz iki dizeciği akademik bir çalışmada da olsa paylaşmakta bir beis görmüyoruz. Şöyle demiştik:

نعم مخضت النصيح يا ابن مالك

لكن لا أنفع من الحلال لمالك

Eyledin bunca güzel nasihat ey İbni Mâlik

Lakin; olmayınca helal, olunmaz nefse mâlik...

bağlamda bu tür eserlerin akademik çalışmalara konu olarak tanıtılması, Arap dilinin kelimelerine olan vukufiyeti artıracaktır.

Kaynakça

Bilici, Mustafa, “İbn Mâlik ve Şevâhidu’t-Taodîh ve’t-Tashîh Adlı Eseri”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2008.

Cevherî, İsmail b. Hammad: *es-Sihâh*, Daru’l-Ma‘rife, Beyrut, 2012.

Demirayak, Kenan, “Maksûr ve Memdûd”, *DİA*, c. 27, TDV, Ankara, 2003.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb: *el-Kâmûsu’l muhît*, Daru’l-Ma‘rife, Beyrut, 2011.

Galâyîni, Mustafa: *Câmiu’d-durûs el-‘Arabiyye*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

İbn Humeysi, Ammâr, *Şerhu Nazmi’l-Maksûr ve’l-memdûd*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2006.

İbn Mâlik el-Ceyyânî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Maksûr ve’l-memdûd* (el-İ‘lâm bi musellesi’l-kelâm içinde), Thk. Ahmed b. Emîn eş-Şinkîti, Mektebetu’l-Medenî, Cidde, 1984.

İbn Mâlik el-Ceyyânî, Muhammed b. Abdillâh, *İkmâlu’l i’lâm bi teslîsi’l- kelâm*, Thk. Sa‘d b. Hamdân el-Ġâmidî, Mektebetu’l-Medenî, Cidde, 1984.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *el-İfrîkî el-Mısrî, Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1994.

Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, hzr. Mustaf Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn, *Tehzîbu’l-esmâ ve’l-luğa*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, ty.

Safedî, Salahuddin Halîl b. Ebîk b. Abdillâh, *el-Vafî bi’l-vefeyât*, Dâru İhyâi’t-Turâs, Beyrût, 2000.

Şinkîti, Muhtâr, *Fethu’l- Vedûd Şerhu’l Maksûri ve’l memdûd*, yy., Kahire, 2002.

Turan, Abdülbaki, “İbn Mâlik et-Tâi”, *DİA*, c. 20, TDV, Ankara, 1999.

Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 47, sy. 2, 2007.

Yıldırım, Kadri, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009.